

МІСТЕРІЯ «КАЇН І АВЕЛЬ» ІВАНА ОГІЄНКА В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Багатогранний світ художньої творчості І. Огієнка, що здатен збагатити знання і духовний світ сучасного школяра, дозволяє говорити про необхідність включення її до шкільного освітнього канону. І якщо у шкільній програмі з української літератури спадщина Огієнка стане окремою сторінкою культурного життя українського народу, то на уроках зарубіжної літератури вона посіде достойне місце серед естетичних феноменів світової літератури. На жаль цей аспект ще не став предметом пильної уваги науковців та методистів.

Особливого значення набуває творчість Огієнка на уроках, де вивчаються біблійні тексти. І тому, що огієнківський переклад Священного Писання українською вважається одним з найкращих, і тому, що значне місце в його літературній творчості займає релігійна поезія. Але актуальність творів митця визначається перш за все своєрідністю використання біблійних образів, сюжетів, потрактуванням вічних тем, проблем.

Розуміння духовного життя народу, пояснення у ньому слів та образів можливе лише тоді, якщо добре обізнаний з ключовими текстами, що склали основу даної культури. У цих текстах вміщені початкові знання у важливіших для людства галузях, а також передаються одвічні для цієї культури ідеї, почуття і образи, що впливають на мистецтво, формують світогляд і складають основу моралі. Жодне покоління не має права обійтись без засвоєння цих ключових текстів. Ті, хто їх не знає, відчують себе пасинками свого народу. Але побачити у біблійних текстах визначальні елементи світосприйняття, основи духовних цінностей допомагає звертання до творів, де відбилися особливості рецепції біблійних образів, ідей, сюжетів у різні епохи і в різних національних літературах. У творах Івана Огієнка ця рецепція набуває загальнолюдського та позачасового значення. Звертання у 8 класі при вивченні біблійної історії про Каїна і Авеля до містерії «Каїн і Абель» Івана Огієнка [5] підтверджує це. Головне – знайти методологічну основу, яка поєднає у свідомості учня давній текст з сучасним світосприйняттям.

Одним із основних методологічних принципів викладання предмету є принцип науковості, з яким тісно пов'язаний принцип історизму, котрий за різних умов його використання може стати або інструментом, що перетворює літературний твір на ілюстрацію до історичних, суспільних, політичних подій, процесів, або джерелом розуміння художнього тексту як естетичного феномену. Література як твір мистецтва заставляє переживати, співпереживати і сприяє формуванню навичок естетичного сприйняття дійсності, певних поглядів, естетичного смаку, етичних принципів, життєвої позиції. Для збереження емоційного сприйняття художнього твору принцип історизму передбачає вивчення літератури з врахування як історико-генетичного, так і історико-функціонального планів. Саме такий шлях дозволяє побачити зв'язок витвору мистецтва з епохою його створення, з часом, який стає об'єктом зображення, і разом з тим простежити, як ідеї, підняті в літературних текстах, проєктуються на сучасну дійсність, на життя сучасного суспільства, сучасної людини. Таким чином, художні тексти стають незамінним засобом виховання, впливу на світогляд учнів і сприяють формуванню у них самосвідомості. У той же час необхідно враховувати, що перед нами витвір мистецтва, який аж ніяк не є зліпком дійсності або історичних процесів. Поєднання історико-генетичного і історико-функціонального планів створює умови для діалогу між класичним текстом і сучасними учнями, у якому співрозмовники повинні бути рівноправними. Неприпустимо експлуатувати текст для досягнення особистих цілей, нав'язуючи йому сторонній зміст. Але й текст не повинен використовувати читача, вимагаючи від нього змінитися.

На уроці необхідно створити атмосферу безкорисливого інтересу, яка дасть тексту можливість заговорити, зазвучати, а учня спонукає до діалогу. Щоб класичний текст органічно увійшов у сучасну для учня дійсність, треба розкрити його життєздатність у реаліях сьогодення, широко використовуючи засоби, які були б звичні для школярів і змогли б викликати в них не просто зацікавленість художнім твором, але й емоції.

Отже, на першому етапі перед учнями біблійний міф про братерський гріх розкривається в історико-генетичному плані. Зрозуміло, що біблійний текст подається у перекладі І. Огієнка. Вчитель знайомить учнів з біблійним міфом, його метою, структурою, джерелами. Звертається увага на те, що Книга Буття, перша частина Старого Завіту, розповідає нам про перший злочин, скоєний людьми на землі – син Адама та Єви Каїн вбиває свого брата, але причина цього вчинку Біблією не пояснюється. Каїн кидає виклик Богові, за що має понести покарання – одвічне виг-

нання. У стародавній книзі порушується проблема непорозуміння між людьми, що призводить до найстрашнішого гріха в історії людства – братовбивства, кровопролиття.

На другому етапі історія Каїна та Авеля розглядається в історико-функціональному плані. Вчитель наголошує, що впродовж віків ця історія значно трансформувалася. Учням було запропоновано підготувати повідомлення про особливості переосмислення історії про братерський гріх в національних літературах різних епох. Узагальнюючи виступи школярів вчитель звертає увагу на існування двох тенденцій осмислення біблійної легенди в літературі. Одна має компліментарний характер, не відступає від канонічного тексту, інтерпретує його, не відхиляючись від оригінального джерела; друга – дала найрізноманітніший розвій образів у літературі та фольклорі, вбираючи у себе відгомін найменших порухів людської душі. Перша тенденція характерна для стародавньої єврейської літератури та апокрифічної літератури, де трансформація легенди підпорядкована біблійній традиції. Уже в середньовіччі в центрі уваги опиняється образ Каїна. Данте Аліг'єрі перший пояс дев'ятого кола пекла в «Божественній Комедії» [3] назвав «Каїною», за іменем Каїна-братовбивці. Автори давніх епох, не відступаючи від канону, змальовували Каїна як великого грішника, ворога всього людства, що, убивши брата, вчинив перше велике зло на землі – через нього прийшла до людей смерть. Так дуже яскраво виявлялася релігійна ідеологія в середньовічних містеріях і мораліте, де Каїна зображали жорстоким, брутальним, задрісним на противагу доброму і богобоязливому Авелю. Серед пізніших варіантів такої інтерпретації образу Каїна варто пригадати такі твори як «Каїн-братовбивця» М. Йогансена, «Братовбивство Каїна» Л. Гудермана, «Каїн» Х. Вайзе, «Праведник Абель» Й. Мойнлінга, «Вбитий Абель» Ф. Мюллера, «Смерть Авеля» С. Гесснера та ін. Таке потрактування образу Каїна зруйнував своєю славнозвісною містерією «Каїн» англійський поет Дж. Байрон [1]. Фактично він започаткував другу тенденцію тлумачення образу Каїна, відійшовши від загальної схеми першоджерела. У нього Каїн не злочинець, а великий народолобець, бунтар, що першим із земних в ім'я щастя людей підніс голос протесту проти Бога, піддав сумнівам його ласку, герой, що прагне з'ясувати сенс життя людини на землі і стає на шлях пошуку істини та осягнення космосу.

Оригінальну версію подальшої долі братовбивці подає французький поет-символіст Ш. Бодлер у поезії «Абель і Каїн» (збірка «Квіти зла» [2], цикл «Бунт»): він бачить майбутнє за прокляттям покоління Каїна-вигнанця. Цей біблійний персонаж, за задумом Ш. Бодлера, має стати символом непокори. Саме його нащадкам призначено скинути Бога з небес, щоб утвердити силу й могутність душі людини.

І. Франко у філософській поемі «Смерть Каїна» [9, т. 10] проголошує таку тезу: кожна людина повинна шляхом самовдосконалення і самопізнання прийти до усвідомлення власного «я». Франків Каїн приходить до відчуття абсурдності життя через нерозуміння світу, Бога, себе самого, що спонукає його до неперервного пошуку істини.

У творах Байрона, Бодлера, Франка Каїн набуває магічного ореола одвічного бунтівника, що суперечить канонічній версії.

На другому етапі вивчення біблійної історії важливо зазначити, що такий одвічний образ, як постать Каїна, робить текст відкритим для численних інтерпретацій.

На початку третього етапу звертається увага на те, що своєрідне переосмислення історії про Каїна та Авеля спостерігається і в українській літературі ХХ ст. Вплив світової літератури та народної творчості зумовив традицію інтерпретації біблійного сюжету про Каїна та Авеля не тільки І. Франком, але також В. Сосюрою, О. Олесем, Є. Маланюком, М. Філянським, І. Багряним, В. Базилевським, Н. Давидовською, О. Забужко.

В. Сосюра [8], звернувшись до історії про Каїна та Авеля (поема «Каїн»), оспівує красу людської душі, що здатна подолати власні сумніви, морок і темряву та пройти тернистий шлях до пізнання краси життя.

О. Забужко, що неодноразово звертається до традиційного сюжету про Каїна та Авеля, пропонує кардинально нове прочитання сюжету про перше братовбивство. У повісті «Книга Буття. Глава четверта» [5], першому прозовому творі письменниці, відбувається переакцентація ролей Каїна та Авеля і смислу злочину, а у «Казці про калинову соплку» [4] авторка переносить ролі біблійних персонажів на жіночі постаті з українського фольклору

Але серед численних інтерпретацій особливе місце займає містерія Івана Огієнка «Каїн і Абель». Драматична поема у творчості І. Огієнка посідає далеко не останнє місце. Два томи його художнього доробку займають твори, які за своїми жанровими характеристиками близькі до драматичної поеми.

На третьому етапі вивчення біблійної історії робота буде зосереджена на цьому творі. Вчитель звертає увагу, що стосовно братовбивства автор дотримується канонічної версії. Містерію І. Огієнка «Каїн і Абель» можна віднести до групи класичних зразків трансформації біблійного сюжету та інтерпретації традиційних образів. В той же час, розвиваючи тему братовбивства, ав-

тор відходить від канонічного тексту і дещо по-своєму висвітлює персонажі Святого Письма. В першу чергу тому, що за формально-змістовими ознаками містерія є продовженням і дописуванням канонічного тексту. Учнім буде не просто цікаво ознайомитися з рядками, де автор моделює ситуацію, в якій опинилися Адам, Єва та їхні діти після вигнання з раю. Головне – зрозуміти і порівняти позицію кожного з персонажів до ситуації, що сталася.

Адам сприймає сувору дійсність досить оптимістично, як справедливе покарання за первордний гріх – непослух Богові, за зраду:

*Не справа в яблуках познання, –
Непослух Богу вбив мене... [7, 235].*

Він виявляє смирення і каяття, готовий до випробувань, сумує за втраченим ним колись раєм, але вірить, що все повернеться:

*Та ж не скарав нас Бог навіки
Й не кинув в темну пащу Аду...
Не відібрав Господь нам Раю, –
Он навкруги він, на Землі...[7, 211].*

У Єви, яка теж сумує за раєм, ми не бачимо ні крихти каяття:

*І пощо Рай мені минулий,
Коли я кари не забуду?
Застиг у серці біль заснулий,
І щирить зуби Мста повсюду...[7, 237].*

Їй ближча позиція її старшого сина Каїна, якого вона інколи підтримує в його суперечках з батьком. Саме Єву, яка не змогла побороти в собі гніву, незгоди із Божим рішенням, звинувачує Іван Огієнко у тому, що вона привила синові незадоволення Господом.

Але увага учнів буде прикута до образів Авеля і Каїна.

Авель Огієнка під впливом багатьох батькових розповідей намагається повернути рай щирою молитвою, натхненною працею, повною відданістю Єгови, своєю любов'ю до усього суцього:

*Яка Краса кругом в Природі.
Прекрасен кожен Божий твір! [7, 213].*

Саме через цю любов автор наближує образ Авеля до образу Ісуса Христа.

Авель, як і Месія, гине за правду, за любов до Господа Бога, який для нього був понад усе:

*О Боже, солодкий, о Творче коханий,
За все я складаю подяку Тобі:
За кожен Твій Дар мені знаний й незнаний,
За витерту кожну сльозинку в журбі!...
Бо всякий Дар добрий – мені в насолоду,
А кожне терпіння – в науку мені...[7, 228].*

До такого ж щирого послуху, любові й певності в Богові Авель закликає усіх інших:

*Складаймо ж на Бога
Свої сподівання,
Й щаслива дорога
Нам блисне ззарання!...[7, 246].*

Каїн Івана Огієнка дуже суперечливий. Автор показує його нам не як цілком негативного персонажа, а навпаки, наголошує на тому, що вся біда його полягає у пошукові істини, адже «Бог хоче бачити в людях ... особистостей, які мислять, сумніваються, аналізують дійсність ..., які добровільно роблять свій вибір між добром і злом, Божим і сатанинським» [6, 65]. Каїн Івана Огієнка не революціонер, що повстає проти ворожого світу, створеного «Всемогутнім тираном» Богом на муки людям, як у Дж. Байрона, а гріховна істота, яка потрапила під владу Диявола.

Шукаючи в світі правди, Каїн то виявляє своєрідний бунт проти несправедливої, на його думку, кари, звинувачує Бога в жорстокості:

*За гріх батьків терпіти кару?
Яке ж то зло вчинили ми? [7, 210].*

то шкодує, що втратив віру:

*Щасливий ти, мій брате рідний,
Що маєш повну душу Віри:
Тобі палає стяг побідний,
І Щастя світиться без міри!...[7, 231].*

Працюючи над текстом містерії, особливу увагу треба звернути на сцену, коли брати приносять дари Всевишньому. Учні аналізують молитву Каїна і відповідають на питання, чому Господь не приймає його жертву, порівнюючи своє бачення з висновками Авеля. У молитві Каїна звучить прохання повернути людей до Раю. Він описує людські муки і скаржиться Богові на своє життя,

просить забрати “тугу безкраю”, але Господь не відкликається на цю молитву. Авель намагається пояснити братові причину цього:

*Тому твоя безплідна жертва,
Й огонь із Неба не зійшов:
Молитва горда Богу мертва,
Плодюча завжди Любов! [7, 250].*

Змальовуючи сцену вбивства, Огієнко намагається частину провини перекласти на Диявола, який, коли жертва Авеля спалахує вогнем, починає під’юджувати Каїна. Той у безтямі хапає дрючка і скидає Авелеву жертву. Намагаючись зупинити брата, Авель потрапляє під удар. Каїн стає першим вбивцею на Землі.

Вчитель, звертаючи увагу на поведінку огієнківського Каїна після вбивства, пропонує учням дослідити, як в творах інших авторів він сприймає свій злочин. А позаяк подальша доля Каїна автором у поемі не розкривається, учні отримають завдання змодельовати її. Так поступово прийде розуміння, що проблема стосується не лише цього першого і єдиного випадку, коли брат вбиває брата. Твір І. Огієнка, написаний за канонами релігійної драми, ставить питання ширше – який дійсний мотив, яка найглибша причина, що приводить людей до суперечки і братовбивчої війни?

Містерія І. Огієнка «Каїн і Авель» вже посіла належне їй місце в історії української літератури ХХ ст. На уроках зарубіжної літератури звертання до неї допоможе продемонструвати новий підхід до біблійних текстів, адже твір Огієнка поєднує дві тенденції в осмисленні історії про Каїна та Авеля: хоча автор і дотримується канонічної версії, він по новому висвітлює біблійну оповідь про перших земних людей. Саме це поєднання дозволяє учням відчутти, що найголовніше у Священному Писанні не самий текст, а вихід із нього у щось багатозначне і важливе. У даному випадку проблема непорозуміння між людьми, що призводить до найстрашнішого гріха в історії людства – братовбивства, кровопролиття відкриває можливість вирішити на тлі загадкової історії про двох братів болюче питання щодо взаємопорозуміння людей як між собою, так із вищими силами.

Список використаних джерел

1. Байрон Джордж Гордон. Каїн. Переклад Лесі Українки [Електронний ресурс] / Джордж Гордон Байрон. – Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Transl/ByronCain.html>
2. Бодлер Ш. Цветы зла. Стихотворения: Пер. с фр. / Ш. Бодлер. – М. : Летопись, 1998. – 291 с.
3. Данте Алигьери. Божественная Комедия: Пер. с итал. М. Лозинского / Алигьери Данте / Вступ. ст. К. Державина. – М. : Правда, 1982. – 640 с.
4. Забужко О. Казка про калинову сопілку / О. Забужко. – К. : Факт, 2000. – 84 с.
5. Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання / О. Забужко. – К. : Факт, 2003. – 240 с.
6. Канигін Ю.М. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства: Роман-есе / Ю.М. Канигін. – 2-е вид. – К.: Україна, 1996. – 256 с.
7. Митрополит Іларіон. Твори. – Т.1.: Філософські містерії. – Вінніпег : Укр. Наук. Богослов. Т-во, 1957. – 336 с.
8. Сосюра В. Каїн // Сосюра В. Вибрані твори: В 2 т. – Київ: Наук. думка, 2000. – Т. 2. – С. 16–45.
9. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1976 – 1979.

Анотація. У статті ставиться питання про необхідність включення художньої творчості І. Огієнка до шкільного освітнього канону і розглядаються умови її вивчення на уроках літератури. Наголошується, що на уроках зарубіжної літератури вона посідає достойне місце серед естетичних феноменів світової літератури. Особливого значення набуває творчість Огієнка у процесі вивчення біблійних текстів. Актуальність творів митця визначається перш за все своєрідністю використання біблійних образів, сюжетів, потрактуванням вічних тем, проблем.

Ключові слова: освітній канон, рецепція, інтерпретація, містерія, біблійні тексти

Summary. The article raises the need to include Ivan Ohiyenko's works into school education canon and conditions of their study at the lessons of literature are being considered. It is noted that on the school curriculum of Ukrainian literature the heritage of I. Ohiyenko can become a separate page of the cultural life of the Ukrainian people and at the lessons of foreign literature it will occupy a worthy place among the aesthetic phenomena of world literature. Of particular importance are the works by I. Ohiyenko considering the study of biblical texts. There are several reasons for this – first – Ukrainian translation of the Bible by I. Ohiyenko is considered to be one of the best and the second – a significant place in his literary work is occupied by religious poetry. But the relevance of the works of the writer is determined primarily by the peculiar usage of biblical images, scenes, correct interpretation of the

eternal themes and problems. The reference to literary works where the peculiarities of receptive features of biblical images, ideas, stories of different times and cultures are reflected helps to define peculiar elements of worldview, the basics of spiritual values. This reception gains universal and timeless value in the works by I. Ohiyenko. When in the 8th form the appellation to the Biblical story about the two brothers – Cain and Abel (in the mystery «Cain and Abel» by I. Ohiyenko) confirms this.

Ohiyenko's mystery «Cain and Abel», despite some of its conceptual contradictions and declarativeness in the portraying of the character, has already occupied its place in the history of Ukrainian literature of the twentieth century. It can be attributed to the classical models of transformation of the Biblical story and interpretation of traditional images. At the same time, while developing the theme of fratricide, the author departs from the canonical text and depicts the characters of the Holy Scripture due to his own vision. At the lessons of foreign literature the appeal to mystery will be able to demonstrate a new approach to Biblical texts, because Ivan Ohiyenko combines the current trends in understanding the story of Cain and Abel. It is the combination which allows pupils to feel that the most important thing in the Bible is not the text itself but the cognitive projection into something meaningful and important.

Key words: *educational canon, reception, interpretation, mystery, biblical*

Отримано: 15.11.2015 р.